

Upori slovenskih vojakov v maju 1918 Judenburg – Murau – Radgona

IVAN NEMANIČ

Ob 50. obletnici uporov slovenskih vojakov pomladi 1918 v Judenburgu, Murau in Radgoni sem pripravil članek o takratnih dogodkih, ki je bil objavljen v TV-15 leta 1969. V njem sem poleg drugih virov uporabil tudi dnevnik Boštjana Olipa iz Lesc, ki sem ga bil pred tem odkril pri njegovih sorodnikih. Boštjan Olip je bil eden izmed voditeljev upora v Murau. V dnevniku pripoveduje o svojih doživetjih v prvi svetovni vojni in o uporu v Murau. Zdaj sem članek dopolnil s podatki o prekopu in pogrebu judenburških žrtev v Ljubljani po filmskem arhivskem gradivu in ga objavljam v Zborniku.

V poslednjem letu vojne so avstro-ogrske oblasti izpopolnjevale vojaške enote, ki so v bojih utrpeli večje izgube, s splošno mobilizacijo. Vpoklicali so mladoletne fante, ostarele može in tudi ranjencem, ki so komaj okrevali, niso prizanesli. V vojaške enote so vključili mnogo vojnih ujetnikov, ki so se vrnil iz ujetništva v Rusiji po brestlitovskem miru spomladi 1918. leta in bi po določbah tega miru morali biti oproščeni vojaščine. Ujetniki – povratniki so doživeli oktobrsko revolucijo in so se navdušili za njene ideje. Prinašali so jih s seboj in jih širili med vojaki v avstro-ogrski armadi. Po štirih letih bojevanja so bili zlasti naveličani vojne. Zahteva Oktobra o miru, koncu vojne, svobodi in kruhu jih je vedno bolj prevzemala. Neznosne življenjske razmere je poslabšalo pomanjkanje hrane. Spomladi 1918 se je nezadovoljstvo vojaštva sprevrglo v oborožene upore. Največji je bil v Judenburgu, sledila sta mu v Murau in Radgoni.

V Judenburgu so se uprli vojaki 42. bataljona 17. pešpolka, ki je večinoma novačil nabornike z območja nekdanje Kranjske. Bil je pravi kranjski polk. Medtem so bili oficirji večinoma Nemci, številni izmed njih so bili plemiškega izvora. Ti so sadistično mučili vojake – Slovence. Pogosto so vojake kaznovali s privezovanjem na kol. Redki so bili dnevi, ki so minili brez te kazni. Največkrat so kaznovane privezovali opoldne, med kosilom. Šele cesar Karel je odpravil to obliko trpinčenja.

Spomladi 1918 je bil 17. pešpolk – "Kranjski Janezi", kakor so ga tudi imenovali, v bližini Judenburga in tudi v mestu samem. V bližnjem Murau je bil 7. lovski bataljon, v Neumarktu pa so bili nameščeni lovci 20. bataljona. V Admontu na severu je imel sedež 27. strelski polk, tudi večinoma rekrutiran iz Kranjske.

V Judenburgu so na novo sestavili 42. pehotni

bataljon, ki mu je poveljeval major Mobius. Vanj so vključili večinoma mlade fante, bolnike, rekonvalescente in pa vojake, ki so se vrnil iz ruskega ujetništva. Minila je nedelja, 12. maja. Naslednji dan naj bi bili odšli na fronto. V noči pred odhodom je izbruhnil upor.

Upor v Judenburgu so pripravili in vodili četovodja Rogelj, desetnik Anton Hafner in vojak Karel Možina, ki se je vrnil iz ruskega ujetništva. Vstaja se je začela ob 10. uri zvečer. Upor je oficirje popolnoma presenetil, nekateri izmed njih so bili odsotni, drugi pa so se razbežali na vse strani. Poveljstvo upornikov je prevzel Tone Hafner. Uporniki so zavzeli vojaško poveljstvo, železniško postajo in skladišča streliva. Kmalu so obvladali vse mesto. Na kakšen večji odpor sploh niso naleteli. Povezali so se z delavci v železarni, ki so zapustili delo.

Sprva je upor potekal po načrtu, ki pa je bil pomanjkljiv in ni bil izdelan do podrobnosti. Predvideval je, da se naj bi vojaki preko Koroške vrnil na Kranjsko. Toda po prvem uspehu in zmagi nad oficirji je začela med vojaki popuščati disciplina. Mnogo vojakov se je razkropilo po mestu. Približno 1200 vojakov je že ponoči začelo zapuščati mesto in se usmerilo proti jugu. Naslednji dan so se že bližali Neumarktu, Wolfsbergu in Knittelfeldu. Uporniki, ki so ostali v Judenburgu, so se 13. maja začeli vračati v kasarne. Že sredi noči je upornike napadel oddelek strojnic. Obležalo je 17 mrtvih vojakov. Medtem so se oficirji prek pošte v St. Georgenu povezali s sosednjimi vojašnicami in zaprosili za pomoč.

Skupino v Neumarktu so sestavljali večinoma Slovenci. Uporniki v Judenburgu so računali na njihovo pomoč. Skupino vojakov, ki se je napolnila proti domu, je blizu Neumarkta pričakala četa lovcev. Ti so puntarje ujeli in jih odpeljali v graščino Lindschloss pod Neumarktom, kamor so pozneje ponje prišle madžarske enote.

Poveljstvo v Gradcu je proti upornikom hitro ukrepalo. Generalu von Koselu so ukazali, naj zaduši upor. 13. maja je že ob 7. uri zjutraj prispel iz Brucka "šturbataljon" Madžarov. Zasedli so mesto in vojašnice v njem. Uporne vojake so zastražili v barakah vojašnice. Čez dan so prispele v Judenburg enote generala von Kosela in še oddelki iz Celovca in Leobna.

Madžari so veliko "Janezov" našli po gostilnah. Vinjeni vojaki se sploh niso upirali. Madžarom so se vdajali na milost in nemilost. Z žico

so jim zvezali roke in jih po mestu vlekli za seboj. Vmes so jih surovo pretepali. Vrstili so se grozotni prizori. Judenburžani so se umikali od oken. Še pred večerom so Madžari polovili večino upornikov. Voditelji upora so bili za zapahi, upor je bil zlomljen.

Glavna voditelja sta bila Tone Hafner in Karel Možina. Hafner, doma iz Škofje Loke, je bil med spopadom ranjen v glavo. Kmalu so ga ujeli. Vojaki so ga prenesli v barako skupaj z drugimi ranjenci. Obiskal in pregledal jih je štabni zdravnik. Pri posameznikih se je zanimal za poškodbe, Hafnerju pa ni hotel pomagati. Zato ga je ta poklical, toda zdravnik je zamahnil z roko, češ, saj ti boš kmalu dober.¹ Za Hafnerja se je pa z vso skrbjo zavzel slovenski zdravnik dr. Ambrožič. Hafner je vedel, kakšna kazen ga čaka, in je začel razmišljati o begu. Nekega znanca v sobi je prosil za obleko. Pogovoru je prisluškoval neki kočevski Nemeč, ter Hafnerja ovadil. Naslednji dan je Hafnerja zaslišal neki general. Hotel je izvedeti, kdo je še sodeloval v uporu. Hafnerju je obljubil milejšo kazen, če bo povedal imena drugih upornikov. Toda Hafner je molčal in ni nikogar izdal. Pozneje so ga zastražili madžarski vojaki z nasajenimi bajoneti, dokler ga niso odpeljali pred sodišče in v smrt.

Enote von Kosela so se spopadale z uporniki v okolici Judenburga še 13. in 14. maja. Večja skupina upornikov se je v noči z 12. na 13. maj z vlakom napotila v Neumarkt, da bi se združila s tamkajšnjo posadko. Toda načrt ji je preprečil major Šedivy, ki je medtem že oblikoval svojo skupino za boj proti upornikom v Judenbргу. Šedivy je to skupino upornikov razorožil brez boja. Druge skupine so bile zajete v okolici Wolfsberga, Knittelfelda in Voitsberga.²

Vojaški upor je bil zadušen, začele pa so se protivojne demonstracije civilnega prebivalstva in stavke delavcev, ki so segle od Judenburga do Leobna. Organizacijska povezava med vojaškim uporom in stavkami delavstva ni dokazana, kaže pa na skupni odpor do vojne. Asistenčne čete, ki so strle upor, so zadušile tudi delavske stavke. Vojaško poveljstvo je nato uvedlo obsedno stanje.

Sojenje upornikom se je začelo 14. maja. Sodnikom je predsedoval general-major Kosel. Pred sodišče so pripeljali vklenjene voditelje upora. Razprava je bila kratka. Obtožene so spoznali za krive. Za voditelje je tožilec zahteval smrtno kazen. Zagovornik obtoženih si ni prizadeval, da bi rešil katerega izmed njih. Po kratkem govoru je končal: "Naj se zgodi po volji božji in vojaških postavah".³ V sredo, 15. maja je

vojaštvo zvedelo za sodbo. Vsi so pričakovali za voditelje najhujšo kazen. Na smrt so bili obsojeni Možina, Hafner, Štefanič, in Dautović. Po obsodbi so jih peljali nazaj v ječo, kjer sta jih obiskala vojni kurat Novak in oficir Edo Delak. Na smrt obsojeni so bili mirni, le Dautović, najmlajši izmed njih, je bil precej prizadet. Ni mogel sprejeti krute obsodbe. Delak je v celici sporočil obsojenim, da smejo napisati svojcem poslovilna pisma. Prvi med njimi, Štefanič, je pisal materi: "Draga mati! Sporočam Ti, da sem kot kolovodja upornikov obsojen na smrt. Še nekaj trenutkov in preselim se v večnost. Vem, da te bodo biriči preganjali zato, ker si rodila takega sina. Toda bodi ponosna, da je tvoj sin umrl za pošteno slovensko stvar. Če nismo mogli doseči svojega cilja mi, pridejo za nami drugi, ki bodo nadaljevali in dovršili naše delo. Naša kri bo prelita za to, da se bo bolje godilo našim potomcem". Štefaniču je zastal svinčnik. Izročil je pismo, rekoč: "To, prosim za mojo mater!⁴ Zanj mi je hudo, ko je na starost tako potrebna moje pomoči." Rogelj se je poslovil od žene s kratkim pismom. Možina je obžaloval, da ne bo dočakal Jugoslavije. Tudi drugi so sporočili svojcem zadnje pozdrave.

Na hodniku so se kmalu oglasili težki koraki. Prihajali so Madžari. Ura je bila ena popoldne. V ključavnici je zaškrtal ključ, nekje se je oglasil mrliški zvonček. Obsojenci so se spogledali. Na dvorišču je že čakal eksekucijski oddelek. Obkrožil je obsojence, ki so jim prej zvezali roke. Molče so se premaknili in z njimi oboroženo spremstvo. Napotili so se proti strelišču. Za njimi se je v četverostopih zvrstil polovljeni uporni maršbataljon in nato še drugo vojaštvo. Strelišče je bilo blizu, za pokopališčem. Tam so se čete postavile v obliki kvadrata. Obsojeni so stali v sredi. Avditor je prebral obsodbo. V ozadju so stali Madžari v popolni bojni opremi. Prvi je bil na vrsti Dautović, doma iz Zvornika. Kvadrat se je razklenil, Dautović je moral poklekniti. Še enkrat je s sklenjenimi rokami prosil podpolkovnika Mettnitza za pomilostitev. Ta mu je odgovoril: "Saj vem, da si nedolžen, pa ne morem pomagati".⁵ Približala se je skupina Madžarov. Poveljeval jim je nadporočnik Franck. Štirje streli in Dautović se je zgrudil.

Nato je avditor poklical Štefaniča. Kljubovalno se je oglasil: "Tukaj!".⁶ Avditor je razkačeno zavpil: "Odgovorite hier!".⁷ Štefanič je ostal tih. Prebrali so obsodbo in jo prevedli v slovenščino. Nato so Štefaniču s črno ruto zavezali oči. Kmalu se je pridružil Dautoviću.

Sledil je Možina. Približal se je, stopil čez mrtva tovariša in zavpil: "Ni treba brati smrtno

¹ Spomin na junaka Antona Hafnerja, Jutro, 25. maj 1938, št. 120, str. 3.

² Ravljen Davorin, Upor v Judenbргу, 1918, Kronika slovenskih mest, letnik II, št. 4, leto 1935, str. 71.

³ Vlado Vodopivec, Odmevi Oktobra med slovenskimi vojaki avstro-ogrske armade, Sodobnost, št. 11, 1967, str. 1115-1121.

⁴ Isto kot op. 3.

⁵ Ravljen Davorin, Upor v Judenbргу 1918, Kronika slovenskih mest, letnik II, št. 4, leto 1935, str. 65-79.

⁶ Isto kot 5.

⁷ Isto kot 5.

obsodbe! Vem, kaj me čaka.⁸ Kljub temu je avditor obsodbo prebral. Oči obsojenca so izražale prezir. Pokleknil je in kmalu je salva štirih pušk utrnila tudi njegovo življenje.

Poslednji je bil na vrsti Anton Hafner. Tudi on se je oglasil: "Tukaj!"⁹ Avditor je molčal. Hafner ni poslušal sodbe. Zavezali so mu oči, pa si je strgal ruto z ranjene glave. Madžari so mu jo ponovno zavezali. Poslovil se je od tovarišev: "Zdravo fantje, zbogom!" Vojake pa je pozval, naj dobro streljajo.¹⁰ Toda Madžari so slabo merili. Hafner se je zgrudil, pa ni bil mrtev. Nato ga je nadporočnik Franck še enkrat ustrelil.

Štirje mrličji so ležali na tleh. Poleg njih se je postavila madžarska straža. Stotnik Lukasz je ukazal, naj se vojaki vrnejo v vojašnico. Ogorčeno vojaštvo se je počasi pomikalo naprej. Med potjo je neki oficir ukazal: "Singen!"¹¹ Ukaza ni ponovil, ker je bilo ogorčenje med vojaki prehuho.

Nagrobni spomenik judenburškim žrtvam, postavljen leta 1923 na Žalah. Danes stoji pred kostnico v spomin na vse padle "Kranjske Janeze". Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka.

Po raportu stotnika Lukaszja je bila na Dunaj poslana brzjavka: "Smrtna obsodba je pravkar izvršena."¹² Ponoči so naskrivaj izkopali grob in vanj zagrebli ustreljene. Za njimi so hoteli zbrisati sled. Toda zjutraj je bil grob okrašen s cvetjem.

Štiri žrtve so bile premalo. Zato so nadaljevali sojenje. Avditor je znova zahteval smrtne kazni. Zagovornik se je tokrat upiral in reševal, kar je bilo še mogoče. Kljub temu sta bili izvršeni še dve smrti kazni. Obsojena sta bila Rogelj in Dunajčan Grachovina. Podpolkovnik Metnitz, komandant vojaštva, je posredoval pri predsedniku sodišča. Zavzel se je zlasti za Roglja, ki je imel doma družino in je bil na bojišču odlikovan. Sodišče sklepa ni spremenilo in obsodba je bila izvršena v soboto, 18. maja. Istega dne je z Dunaja prispela brzjavka: "Nikogar več ustreliti!"¹³ Vojake, ki so bili obsojeni na ječo, so kmalu vklenjene v verige odpeljali iz Judenburga. Nekateri izmed njih so kljub mučenju in lakoti v zaporu dočakali zlom Avstro-Ogrske in svobodo, 17. pešpolk pa je kmalu po usmrtitvi odšel na bojišče.

Drugo dejanje: Murau

V okolici Judenburga so še odmevali strelji, ko je vzplamtel upor vojakov v Murauu. Mesto Murau leži ob reki Muri, približno 50 km jugozahodno od Judenburga. Uprl se je 7. bataljon, ki je bil tam nameščen. Večinoma so ga sestavljali Slovenci. Bataljon je pričakoval odhod na bojišče.

Uporniki v Judenburgu so pričakovali, da jim bo skupina iz Muraua priskočila na pomoč. Po začetnih nemirih je iz Judenburga proti Murauu in Neumarktu odšla skupina okrog dvesto vojakov, da bi pridobila za upor tamkajšnjo garnizijo. Toda to skupino je razorožil major Šedivy, ki je nastopil proti upornikom z 2. kompanijo bataljona iz Muraua. Po dohodu 2. kompanije proti Judenburgu se je moštvo 1. kompanije v Murauu 14. maja zvečer uprlo. Vojaki so se začeli zbirati na dvorišču kasarne. Slišati je bilo: "Vrnimo se v Ljubljano, naj živi Jugoslavija!"¹⁴ Uporniki so nameravali oditi proti jugu, kjer bi se združili z "Janezi" iz Judenburga in z njimi potem nadaljevali pot proti Ljubljani. Zaradi močnega naliva dežja in prigovarjanja oficirjev so ta načrt opustili.

Med uporom v Murauu so vojaki v noči 14. maja zavzeli in zažgali leseno barako, v kateri je bila spravljena municija. Oficirji so si prizadevali, da bi upornike spravili v kasarne. Vojaki so se nekoliko pomirili, ko jim je okrajni glavar razdelil nekaj hrane. Večinoma so se vrnili v

⁸ Isto kot 5.

⁹ Isto kot 5.

¹⁰ Isto kot 5.

¹¹ Isto kot 5.

¹² Isto kot 5, str. 76-78.

¹³ Ravljen Davorin, Upor v Judenburgu 1918, Kronika slovenskih mest, letnik II, št. 4, leto 1935, str. 79.

¹⁴ Isto kot 3.

grad, kjer so bili nastanjeni. Nekateri so se pa razšli po mestu in se vrnili v vojašnico šele proti jutru. Upor je bil pri kraju.

Glavni pobudnik in voditelj upornikov v Murauu je bil Boštjan Olip iz Radovljice. V prvih letih vojne je prišel v rusko ujetništvo. Udeležil se je oktobrske revolucije. Sodeloval je s sovjetskimi oblastmi. Slovenski ujetniki so ga izvolili za svojega predstavnika v okrajni sovjet. Olip se je navzel boljševidskih idej, ki jih je pozneje poskusil širiti med vojaki v avstro-ogrski vojski. V letu 1918 se je vrnil v domovino. Dva dni pred uporom je prišel k svoji enoti v Murau. Že pred prihodom je sklenil, da bo med vojaštvom zanetil upor. Razmere zanj so bile ugodne.

Proti jutru 15. maja, nekaj pred šesto uro, je prispel iz Judenburga v Murau bataljon 37. madžarskega pešpolka. Poveljeval mu je podpolkovnik Schmid; ta je odstavil stražo in jo zamenjal s svojimi vojaki. Odstavljene stražarje, zlasti poveljnika straže, je pretepel s pletenim bičem. Nato je s svojim spremstvom odšel v grad, kjer so bili nastanjeni uporniki, ki so še spali. Na speče in že prebujene vojake je začel besno streljati. Enega izmed njih je teže, dva pa laže ranil. Poleg tega jih je pretepel z bičem. Madžarski vojaki so planili na neoborožene upornike in jih do krvi pretepli. Ti se niso branili in uprli, ker niso mogli priti do orožja. Nato so Madžari aretirali nekaj upornikov, med njimi tudi Boštjana Olipa iz Radovljice. Prejšnji dan je Olip izjavil oficirjem, da prevzame odgovornost za vse, kar se je zgodilo, nase. S tem je rešil svoje tovariše najhujše kazni. Boštjan Olip in lovec Drnovšek sta bila obdolžena kot voditelja. Podpolkovnik je ukazal, naj oba navežejo pri studentu na dvorišču. Kazen privezovanja takrat ni bila dovoljena. Odlok, ki je to dovoljeval, je prišel tri dni pozneje v "Befehl". Preostalo moštvo so Madžari v gradu internirali in zastražili. Za vse upornike so razglasili naglo sodišče. Voditelji so bili zaprti od 14. do 20. maja. Takoj po prihodu vojaške komisije v Murau so bile naročene tri krste, še preden je bila ugotovljena krivda posameznikov in še ni bilo znano, če bo kdo obsojen na smrt. Tožbo je zastopal vojaški avditor Toplak, sodnik v civilu v Št. Lenartu. Zagovornik je bil neki madžarski stotnik. Boštjan Olip se je zagovarjal, da je bil bolan, da je imel "Kopftyphus" in da ga od tistega časa, če popije nekaj kozarcev vina, zapusti spomin. Zaradi tega se upora ni mogel spomniti in ga tudi ne bi smeli klicati na odgovor. Zdravnik je izjavil, da so takšni primeri možni, vendar bi to moral ugotoviti zdravnik specialist.

Vojaška oblast je želela z uporniki čim hitreje obračunati. Avditor je z obtožnico, ki je obsegala 80 strani,¹⁵ odšel na binkoštni ponedeljek ob 13.

uri popoldne v Judenburg h generalu, da bi ta obsodbo potrdil. Ob pol devetih istega dne se je že vrnil v Murau, drugega dne ob 8. uri je bil Olip že ustreljen. Vsekakor general v tako kratkem času obtožnice ni mogel proučiti in je bila potrditev obsodbe zgolj formalna.

Boštjanu Olipu so dovolili, da je medtem, ko je v ječi čakal na izvršitev smrtne obsodbe, napisal svojem poslovilno pismo. Bratu je pisal: "Kar sem naredil, sem vse naredil iz ljubezni za našo slovensko domovino... obžalujem, da sem prezgodaj nehal... mogoče je boljše zaradi drugih... umrl sem častno, ne kakor ravbar, kakor junak slovenski, kakor zna umreti slovenske matere sin..."¹⁶ Olip je ostal do poslednje ure uporen, tudi smrtna sodba ga ni zlomila.

Prebivalci Muraua so prekrili Olipov grob s cvetjem in tako obsodili kruto ravnanje vojaških oblasti z vojaki. Vojakom je bilo prepovedano kakršno koli žalovanje za tovarišem. Ni jim bilo dovoljeno obiskati groba niti položiti nanj cvetja. Boštjana Olipa so njegovi sorodniki 1921. leta prepeljali v Radovljico in ga pokopali na tamkajšnjem pokopališču. Telovadno društvo Sokol mu je na rojstni hiši vzdalo spominsko ploščo.

V Murauu je 21. maja zavladal mir. Madžarski vojaki so bili še v mestu, vsi pa so pričakovali, da ga bodo kmalu zapustili.

Tretje dejanje: Radgona

Poslednji so se uprli vojaki v Radgoni. V začetku aprila 1918 se je tržaški pešpolk št. 97 vrnil z vzhodnega bojišča. Namestili so ga v Radgoni. Večinoma so ga sestavljali Slovenci iz Primorske in Italijani. Številni so se vrnili iz ruskega ujetništva. Ob prihodu v Radgono je veliko vojakov dobilo dopuste. Z doma so se vračali še bolj uporni, kajti videli so propad svojih domačij in bedo svojcev – beguncev. Med vojaki se je vedno bolj porajala upornost. Večkrat se je zgodilo, da so pri vajah položili puške na tla, rekoč, da ne bodo delali nobenih vaj, dokler ne dobijo zadosti hrane. Oficirji jih zaradi tega niso kaznovali. Poskušali so jih pomiriti z dopovedovanjem, da so aprovizacijske razmere povsod slabe. Obljubili so jim, da se bo položaj kmalu izboljšal.

Odločnejši med vojaki so se začeli skrivaj zbirati in snovati upor. Glavna organizatorja in voditelja sta bila podčastnik Andrej Melihen in Rudolf Ukovič. Melihen je zbiral poročila o slovanskih gibanjih v monarhiji in jih prebiral na sestankih z vojaki. Med vojaki je širil jugoslovansko propagando. Ukovič je pa prevzel nalogo, da pripravi načrt o poteku upora. Vsi uporniki so

¹⁵ Arhiv Republike Slovenije, Jugoslovanski klub na Dunaju, korespondenca Kukovec, fasc. 5.

¹⁶ Mučeniška žrtev Boštjana Olipa ob 20-letnici upora v Murauu, Jutro, 24. maja 1938, št. 119. Pismo Boštjana Olipa hranijo njegovi sorodniki v Lescah, Boštjan Olip, Alpska 47. Glej tudi: Dr. Ana Benedetič, Boštjan Olip pred vojaškimi sodniki, Komunist 1968, 08-30, 9. čl., do 1968, 10-25.

si slovesno obljubili, da bodo vztrajali v uporih in da ga bodo izvedli za vsako ceno. Na načrt so prisegli in se začeli pripravljati.¹⁷ Naskrivaj so se sestajali v gostilni pri Jageriču. 23. maja zvečer se je v tej ali v neki drugi gostilni zbralo približno dvajset vojakov – Slovencev. Sprva so prepevali slovenske pesmi, pozneje so pa začeli razpravljati o politiki. V razgovoru je bilo čutiti protiavtstrijsko ost. Največ sta govorila četovodja Uković, učitelj iz Istre, in Melihen. Oba sta v govoru zahtevala svobodno jugoslovansko državo v smislu majniške deklaracije. Pozivala in navduševala sta tovariše, naj bodo pripravljeni za dosego tega cilja tudi na žrtve, če bodo potrebne. Nato so vojaki protestirali zaradi nevdržnih razmer pri 97. in pri drugih polkih.

Okrog 10. ure so se vojaki vrnili domov v Kodoličevo vojašnico. Na dvorišču so se ustavili in nadaljevali petje. Vmes so vzklikali: "Dol z Avstrijo, dol z vojno, hočemo mir, hočemo svobodo".¹⁸ Vojaška policija jih je poskusila razgnati, to pa ji ni uspelo. Vojaki se za njene opomine niso zmenili. Navdušenje se je stopnjevalo zlasti potem, ko se jim je pridružilo veliko vojakov, ki so bili že v spalnicah. Postajali so vedno glasnejši, močnejši. Pridružilo se jim je tudi veliko Italijanov in kmalu je bilo slišati tudi italijanske vzklike. Med splošnim vrvenjem je neki vojak ustrelil v zrak in zavpil: "Živela svoboda!"¹⁹ Tedaj so vsi vojaki stekli po puške. Kmalu se je vnel boj z vojaško policijo in ta se je umaknila. Uporniki so se med seboj vzpodbujali in pozivali k varčevanju s strelivom. Po spopadu so vdrli v skladišča in se oskrbeli s strelivom, živili, čevlji, obleko in drugim.

Medtem so bili oficirji obveščeni o uporih. Zbrali so nekaj vojaštva in napadli upornike. Število upornih vojakov je naraslo na približno 1500. V vojašnici so zasedli vsa okna in pazili, da se ne bi približali oficirji in njihovi vojaki. Nekateri med njimi, zlasti Italijani, so pa razbijali in ropali po vojašnici. Oropali in razdejali so tudi stotnikovo pisarno. Medtem so oficirji začeli pozivati uporne vojake k vdaji. Ti so jim odgovorili s puškami. Spoznali so, da bodo mogli streti upor le s silo. Pripravili so III. nadomestno stotnijo in oddelek strojnih pušk 97. pešpolka. Poveljniki enot so vprašali vojake, če so pripravljeni streljati na upornike. Ti o uporih niso vedeli nič podrobnega in so nastopili proti upornim vojakom. Ko so uporni vojaki uvideli, da upor ne bo uspel, so sklenili, da se umaknejo proti ogrski meji. Tja je zbežalo približno 800 vojakov, preostali večinoma Italijani, pa so se potuhnili in ostali v vojašnici.

Dne 24. maja zjutraj so v Radgono prispeli čete iz Gradca, razorožile upornike in vzpostavile red. Še istega dne so začeli zasledovati upornike, ki so se umaknili proti ogrski meji.

V Radgoni je bilo ustanovljeno naglo sodišče in 27. maja obsodilo na smrt dva upornika, 29. maja pa še šest. Prva sta bila ustreljena Melihen in Uković, za njima pa še Švab, Fraj, Freb in Maniaco, vsi doma iz Primorske in iz okolice Trsta. Večinoma so bili pred tem v ruskem ujetništvu. V preiskavi so bili vojaki sprva med seboj solidarni. Sodišče ni moglo takoj izslediti organizatorjev in voditeljev upora. Pri zaslišanju je bil navzoč narednik Zadković, ki je neusmiljeno obtoževal rojake. Slovenskemu oficirju Znidaršiču je uspelo rešiti štiri na smrt obsojene vojake. Za drugih osem je bila smrtna kazen potrjena in izvršena. Vse niti upora sta imela v rokah Melihen in Uković. Pred sodiščem sta bila obdolžena netenja upora. Melihen se je zagovarjal, da se je zavzemal za slovenske zahteve v okviru Avstro-Ogrske pod dinastijo Habsburžanov. Na morišču je neustrašeno vzklikal edinstvi slovenskega naroda.²⁰ Vse ustreljene so pokopali na pokopališču v Radgoni, 30. maja 1935 so jih svečano prenesli na farno pokopališče v Gornji Radgoni.

Spomladi 1918 je Avstro-Ogrsko zajela splošna kriza. Gospodarstvo je pešalo, iz dneva v dan je postajal težji in bolj nerešljiv problem preiskrbe s hrano. Temu se je pridružilo zaostreno nacionalno vprašanje. Zahteve po nacionalni svobodi, po ločitvi narodov od Avstro-Ogrske so postajale vedno glasnejše. Jugoslovansko gibanje, ki se je spomladi 1917 v parlamentu izrazilo v obliki Majniške deklaracije, je zajelo tudi vojsko. Uporni vojaki so povezovali pojem svobode z Jugoslavijo. Želja po svobodni Jugoslaviji je bila tako močna, da so uporni vojaki zanjo umirali brez strahu. Avstrijski in madžarski eksekutorji tudi na morišču niso mogli zlomiti njihove upornosti. Uradni komentarji poleg drugih vzrokov za upore omenjajo tudi "Korošec- Hetzerei".²¹

Nezadovoljstvo vojakov se je stopnjevalo zaradi štiriletnega vojskovanja, ki mu ni bilo videti konca. Pri vseh uporih so bili voditelji upornikov vojaki, ki so se vrnili iz ruskega ujetništva. Ti so bili prepričani, da se je z repatriacijo iz ujetništva vojna zanje končala. Niso se mogli sprijazniti s tem, da so jih zopet vključili v vojaške enote, ki so odhajale na bojišče. Ti povratniki so bili prežeti z idejami oktobrske revolucije, iz katere so prevzeli tiste elemente, ki so se ujemale z njihovimi zahtevami: konec vojne, mir, svoboda, kruh in vrnitev na svoje domačije. Te ideje so širili med avstro-ogrskim vojaštvom in ga usmerjali v upor.

¹⁷ Dvajsetletnica upora naših fantov v Radgoni, Jutro, 1938, št. 121.

¹⁸ Arhiv Republike Slovenije, Jugoslovanski klub na Dunaju, korespondenca Kukovec, fasc. 5.

¹⁹ Isto kot 18.

²⁰ Isto kot 18.

²¹ Isto kot 18.

Udeleženci pogreba se zbirajo pred Narodnim domom; v sredini ljubljanski župan Ivan Hribar (z očali in brado). Arhiv Republike Slovenije, Slovenski filmski arhiv. Dokumentarni film Prekop judenburških žrtev v Ljubljani, 1923.

Na upornost vojakov so vplivale tudi razmere na njihovih domovih. Po mobilizaciji so kmetije zaradi pomanjkanja delovne sile propadale. Jugoslovanski klub na Dunaju²² hrani med korespondenco mnogo pisem kmetov, ki prosijo za dopuste sinov in mož vojakov, da bi mogli obdelati svoje kmetije. Nekateri vojaki so dopuste dobili. Z doma so se vračali v vojaške enote še upornejši. Videli in doživeli so propadanje svojih domačij, to pa je še podžigalo njihov uporni duh.

Upori vojakov se niso začeli spontano, temveč so bili vnaprej pripravljene in organizirani. Vendar so bili ti načrti pomanjkljivi, premalo izdelani. Najdlje je trajal upor v Judenburgu. Pri zadušitvi uporov so bile odločilnega pomena madžarske vojaške enote, ki so imele vlogo eksekutorjev. Pokazalo se je nacionalno nasprotje v Avstro-Ogrski, ki so ga vladajoči krogi vnovčili v svojo korist. Vodje uporov so bili obsojeni pred naglimi sodišči. Procesji so bili kratki in zgolj formalni. V Murauu so pripravili krste še pred procesom, še preden je bilo znano, komu bo mogoče dokazati krivdo za upor. Sodbe so vsakokrat prebrali pred vsemi vojaki, da bi jih ustrašovali. Tudi izvrševali so jih vpricho vsega vojaštva.

Čeprav niso upori vojakov dosegli svojega cilja, so posredno slabili že oslABLJENO monarhijo in tako pospešili njen propad. Hafner, Možina,

Štefanič, Olip in drugi so umirali molče, uporno. Pa kako blizu je že bila svoboda, o kateri so sanjali. Vzklikali so Jugoslaviji, v mislih so pa imeli svoj dom, Slovenijo in zanjo so žrtvovali svoja življenja. Hafner si je na strelišču strgal obvezo z oči in se še enkrat ozrl proti domovini, ki je zanj ugašala. Prišli bodo drugi in dokončali naše delo, si je v mislih ponavljal Štefanič, ki je slutil zoro nacionalne osamosvojitve ob koncu 20. stoletja. Ob prebiranju dokumentov in zapisov o uporih slovenskih vojakov v časovni odmaknjenosti več desetletij nas navdaja prepričanje, da so junaki iz Judenburga in drugih avstrijskih mest, ki so spomladi 1918 visoko zavihтели prapor upora, prispevali tudi k samostojnosti današnje mlade slovenske države in bodo za vedno ostali zapisani na vidnih straneh slovenske zgodovine.

V juniju 1923. leta so oblasti v Ljubljani pripravile prekop slovenskih vojakov, ki so bili pokopani v Judenburgu, in njihov pogreb v Ljubljani. Prevoz krst z vlakom je s filmsko kamero spremljal Veličan Bešter in o pogrebnih slovesnostih posnel dokumentarni film. Vlak se je med potjo od Maribora do Ljubljane ustavil na številnih postajah. Povsod je množica ljudi, zlasti šolska mladina, priredila manifestacije v počastitev judenburških žrtev. V Ljubljani je bila na železniški postaji pogrebna slovesnost. Nato so krste ustreljenih vojakov položili na oder v Narodnem domu. Na pogrebni slovesnosti se je zbralo mnogo predstavnikov oblasti, kulturnega

²² Isto kot 18.

Sprevod sokolov se bliža Žalam. Arhiv Republike Slovenije, Slovenski filmski arhiv. Dokumentarni film Prekop judenburških žrtev v Ljubljani, 1923.

življenja in drugih. Med njimi so bili pred Narodnim domom: ljubljanski župan Ivan Hribar, Janže Novak, tajnik Samostojne kmečke stranke in soustanovitelj Zveze Kmečkih fantov in deklet, veliki župan mariborske oblasti dr. Franc Schaubach, član liberalne stranke dr. Gregor Žerjav in Fran Šuklje, eden izmed voditeljev liberalne politike v 80-tih letih. Pogrebni spreved se je pomikal po Slovenski cesti in nato proti Žalam. V sprevedu so se zvrstili gasilci, skavti, godba na pihala, množica meščanov, oficirji, orožniki, sokoli in drugi. Med množico prepoznamo pesnika Otona Župančiča in glasbenika Mateja Hubada. Krste na vozovih je spremljala častna straža. Na Žalah je sledila pogrebna slovesnost in odkritje spomenika. Leta 1939 so zgradili kostnico za v prvi svetovni vojni padle "Kranjske Janeze". Ob vznožju stopnic pri vhodu v grobnico stoji na straži slovenski vojak, kakršni so se bojevali po evropskih bojiščih v prvi svetovni vojni. Zamišljen bdi nad mrtvimi tovariši, z glave si je snel čepico.²³

SUMMARY

MUTINY OF THE SLOVENE SOLDIERS IN MAY 1918, JUDENBURG-MURAU-RADGONA

In the spring of 1918, after four years of fighting against the Austro-Hungarian army, the Slovene soldiers rebelled in Judenburg, Murau and Radgona. Austria-Hungary was wracked by a general crisis in the last year of war. The army's food supply was frequently disrupted. Many soldiers returned from Russian captivity. They had experienced the October revolution, espoused its ideas and spread them among the soldiers in the Austro-Hungarian army. Above all, they demanded the end of war, peace, and the right to self-determination of all nations within the Austro-Hungarian Empire. The plans for mutinies were prepared in advance, but they were deficient. It was the participants in the October revolution who led the rebellions. Taking the role of the executors, the Hungarian army units decisively contributed to the defeat of the insurgencies. The revolts' leaders were court-martialled, sentenced to death, and shot. The soldiers, who had been shot in Judenburg, were brought to Ljubljana in 1923 and buried at the Žale cemetery.

²³ Ivan Nemanič, Filmsko gradivo Arhiva Republike Slovenije 1905-1993, str. 26-29. Kopijo filma Prekop judenburških žrtev, 1923, hrani Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije.